

VÄRL-
DENS
JÄMLI-
KASTE
LAND?

Erik Bengtsson

I. Inledning

Den här boken handlar om världens jämlikaste land. Under 1900-talets andra hälft utmärkte sig Sverige med att ha den lägsta inkomstjämligheten i världen, och så här snart fyrtio år senare så kan vi konstatera att runt 1980–1981 så var Sverige faktiskt det land i världshistorien som uppvisat minst skillnader i inkomster. Välfärdsstaten var också särskilt ambitiös i Sverige, och blev känd internationellt som en mellanväg mellan kapitalism och socialism, eller som den ”svenska modellen”.¹ Det politiska deltagandet var stort och jämförelsevis jämlikt fördelat i befolkningen, och en stor del av befolkningen kände att de hade något att säga till om i samhället.² Det fanns skäl att hävda att Sverige ekonomiskt, politiskt och socialt var – om inte världens jämlikaste land, så i alla fall – ett av de jämlikaste.

Frågan som jag vill diskutera och besvara i denna bok är: var kom den svenska jämlikheten ifrån? Vi vet att Sverige var ett jämförelsevis jämlikt land under 1900-talets andra hälft. Men hur långt tillbaka i svensk historia går jämlikheten? Var

den något nytt under 1900-talet, eller tvärtom något djupt rotat? När Sverige blev jämlikt säger också något om *varför*: orsakerna och drivkrafterna.³ Två olika synsätt har förts fram: ett där 1900-talets ekonomiska och politiska jämlikhet ses som något djupt rotat i svensk historia, i det gamla bondesamhället, och ett där jämlikheten tvärtom är resultatet av en politik förd under 1900-talet. Jag kommer att argumentera för det senare perspektivet. Låt oss därför börja med att försöka förstå det förstnämnda perspektivet, det som betonar en kontinuitet i svensk historia.

I varje land tycks det finnas en berättelse om den egna nationella historien som allmänt känns igen och som har ett särskilt genomslag. I England talar man om en tradition av individualism sedan medeltiden, och om en mentalitet som prioriterar sunt förnuft och ironi framför storvulet teoretiserande, som mer eller mindre uttalat associeras med Frankrike.⁴ I USA vårdas idén om en exceptionell historia, som till skillnad från Europas var fri från feodalism, om ett samhälle för *go-getters* där ”den amerikanska drömmen” betyder att var och en är sin egen lyckas smed och att man oavsett sitt ursprung kan bli vad man vill och förverkliga sina drömmar.⁵ I Tyskland, vars historieskrivning efter 1945 ofrånkomligen formats av nazismens ohyggligheter, menar en inflytelserik skola av historiker att landet hade en säregen väg – en *Sonderweg* – till moderniteten, där man aldrig, som Frankrike 1789, kastade av sig den jordägande aristokratins inflytande, och att denna preussiska konservatism i förlängningen ledde också till nazismen.⁶

I alla dessa exempel är det uppenbart hur historieskrivningen om det egna landet också spelar en politisk roll. Författare, debattörer och rörelser använder historien också för att legitimera hur samhället ser ut – och inte minst hur det borde

förändras – idag.⁷ Genomgående används stiliserade bilder av den egna historien som en del av berättelsen om vilka ”vi” är, vilket vårt samhälle är, vilka ärvda styrkor och mörka sidor samhället har.

I Sverige handlar den vanligaste berättelsen om vår egen särart om en särskilt jämlik, bondedriven och fredlig historia, en större grad av folkligt inflytande, och mera samförstånd. Här utövade bönderna politiskt inflytande i riksdagen och på sockenstämman åtminstone sedan Gustav Vasas tid. Bönderna står i centrum för de olika varianterna av den svenska berättelsen, men den är inte monolitisk. Det rör sig om ett helt knippe av föreställningar som krockar i varandra, och olika historiker, samhällsanalytiker och kommentatorer betonar delvis olika saker. Ibland tar det sig etnologiska former, när man anför det antagna faktumet att vi är ett gammalt bondeland, för att förklara olika drag i dagens Sverige. Det kan förklara en brist på social kompetens: vi har ingen lång urban historia och därför inte heller någon lång historia av sofistikerat socialt samspel på kaféer och liknande. Vi är därför lite karga, rustika.⁸ Mer positivt, så kan diskussionen om det typiskt svenska handla om att beskriva förvisso enkla och okultiverade, men dygdiga och arbetsamma människor.⁹

Böndernas (påstådda) ledande roll i svensk historia kan också ges en politisk innebörd. Senast i partiledardebatten i riksdagen i januari 2019 talade Moderatledaren Ulf Kristersson om att ”den svenska jämlikheten länkar oss ut till vår historia av fria, självägande bönder”.¹⁰ De mer etnologiska föreställningarna kopplas så till en mer politisk uppfattning om Sverige som ett böndernas land: enkla och ”bondska” kanske, men jämlika och självstyrande. Som historikern Åsa Linderborg konstaterat: ”I Sverige förhärskar en bild av landet som en ovanligt

framgångsrik nation”, med en frihets- och rättstradition och som varandes ”mer eller mindre demokratisk” sedan vikingatiden.¹¹ I detta perspektiv blir Sveriges historia som bondeland också en historia om jämlikhet och demokrati.

Berättelsen om det historiskt fria och jämlika Sverige har utvecklats av en rad historiker och samhällsforskare. I en internationell forskningsdebatt har Sverige anförts som exempel på hur en stark bondeklass har lett till en inkluderande demokrati.¹² I det här perspektivet bär bönderna, folkets representanter, på en inkluderande tradition. Forskare har generellt sett borgerligheten som liberalismens och demokratins historiska banerförare, men Sverige hade en svag borgerlighet på 1600- och 1700-talen och en bra bit in på 1800-talet, men fick ändå demokrati. Då har man vänt sig till bönderna som ställföreträdande demokrater i Sverige. En historiker formulerade idén distinkt: ”bönderna höll fortet tills industrialismen producerade en liberal medelklass som kunde stå upp för sina rättigheter”.¹³

Den mest utmejslade versionen av den bondecentrerade tolkningen av modern svensk historia har lagts fram av historikern Eva Österberg i en banbrytande och inflytelserik analys av en politisk kultur av ”vardagens sträva samförstånd”. Hon bortser inte från konflikternas roll i samhället – ”1600-talets Sverige var socialt orättfärdigt. Det är ingen som helst tvekan om det”¹⁴ – men menar att redan på 1500-talet fick breda lager av befolkningen, framför allt bönderna, inflytande över statsmakten och sitt lokalsamhälle genom sockenstämman, häradstinget och riksdagen.¹⁵ Österberg skriver: ”Blodiga uppror, vilda strejker och regeringskupper har under många århundraden inte varit svenskarnas vanliga väg. Historien underifrån och upp har färgats av föreställningar om lag och

rätt, ömsesidighet och respekt.”¹⁶ De fria bönderna och deras politiska roller är centrala i denna analys; Österberg och hennes efterföljare menar att det relativt breda folkliga inflytandet i Sverige gett en fredligare utveckling än i andra europeiska länder, med färre uppror och konflikter. Eftersom statsmakten varit angelägen om att inhämta böndernas samtycke, så har bönderna inte heller varit tvungna att ta till väpnade uppror för att uttrycka sina åsikter. Österbergs analys handlar inte om ekonomisk jämlikhet men om en relativt bred fördelning av politiskt inflytande och framväxten av en konsensuspolitik, som förebådade 1900-talets ”svenska modell”.¹⁷

En nyare version av den bondecentrerade berättelsen, som fått mycket stort genomslag sedan den publicerades 2006, är den som historikerna Henrik Berggren och Lars Trägårdh lade fram i sin infallsrika bok *Är svensken människa?*¹⁸ I sin historiska skildring av Sverige är de djupt influerade av Österberg, men de lägger också till flera lager, framför allt idéhistoriska och modernt politiska, i sin analys. I en jämförelse med framför allt Tyskland och USA menar Berggren och Trägårdh att den svenska moderna historien präglas av en bonde-rotad individualism där svensken vill vara oberoende av sina gelikar, och har använt staten för att upprätthålla ett sådant oberoende. Det välfärdsstatliga bygge, med en stark roll för staten och dess experter och samhällsingenjörer, som utmärkte det svenska 1900-talet förankras i en särskilt tillitsfull relation mellan det svenska folket och staten, som vuxit fram historiskt på det sätt som beskrivits av Eva Österberg.

Lars Trägårdh har också, liksom flera andra historiker och samhällsforskare som använt jämförande perspektiv, härlett socialdemokratins starka ställning i 1900-talets Sverige och Skandinavien till det gamla bondesamhället.¹⁹ I den här

forskningstraditionen kliver också den ekonomiska och sociala jämlikheten mera direkt in på arenan. Jämlikheten utnämns av Berggren och Trägårdh till ”svenskarnas öde”.²⁰ Och i en nyligen utkommen antologi om jämlikheten i Skandinavien menar en grupp antropologer både att jämlikhet är ett skandinaviskt kännetecken, och att ”Skandinavien är unikt i Västeuropa i det att man inte haft något riktigt klasskrig.”²¹ Återigen så ser vi hur föreställningar om den ekonomiska och sociala jämlikheten flätas ihop med föreställningar om en politisk kultur med relativt låg grad av konflikt, och större samförstånd.

Kort sagt så finns det en rad varianter på idéerna om svensk särart, men genomgående för de som diskuterats här är att Sverige framställs som ett land med en lång historia av folkstyre, och därmed också med mildare samhällskonflikter och mera samförståndskultur än vad andra länder haft. Denna typ av analys har fått stort genomslag i mer populära framställningar om svensk politik och politisk historia, såväl som i den politiska debatten.²² Dessa idéer om att 1900-talets och 2000-talets politik är en återspeglning av något mycket äldre, kanske något från 1400-talet eller 1500-talet, eller 1800-talets sockenstämmor, kan vara mer eller mindre precist formulerade, men skvalpar liksom runt i diskussionen.²³ Det breda genomslaget för berättelsen om en svensk särart gör det särskilt angeläget att granska den här historien.

Jag har skrivit denna bok för att föra en sådan diskussion. Jag är verksam som universitetslärare och forskare och tror att diskussionen är relevant för historieforskningen om Sverige, men också för den samhälleliga debatten, med tanke på att historieskrivning spelar en roll också där. Den engelska historikern Mary Hilson, forskare i svensk historia men med hälso-

samt avstånd till det svenska, menar att idén om en jämlik, bondedriven och fredlig historia är svenskarnas nationalmyt.²⁴ Nationalmyter bör ifrågasättas, diskuteras, stötas och blötas.

Mitt bidrag till diskussionen är en egen granskning av svensk politisk, social och ekonomisk historia ungefär från 1700-talets mitt fram till idag, utifrån frågeställningen: hur var det med jämlikheten? Min framställning bygger såväl på min egen forskning – om den ekonomiska ojämlikheten, böndernas politik och annat – som på andras. Bönderna och relationen mellan stat och folk kommer spela betydande roller också i min analys, men på ett helt annat sätt än i de historiska analyser som diskuterats ovan.

Jag kommer att visa att Sverige ca 1750–1920 var ett ekonomiskt och politiskt djupt ojämlikt land. När vi ser på den politiska rösträtten eller på fördelningen av inkomster och förmögenheter så var Sverige under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet inte jämlikt jämfört med andra länder i Europa och Nordamerika, utan tvärtom. Det sena 1900-talets jämlikhet kommer så sett ur ett brott med det föregående, inte ur en kontinuitet. Jag argumenterar i denna bok för att idén om en lång kontinuitet från ”jämlika bönder” till ett särskilt jämlikt och konsensusinriktat system på 1900-talet på många sätt är missvisande.

Sverige demokratiserades sent och snabbt, och paradoxalt nog var det just det faktum att det politiska systemet så länge var så exkluderande i Sverige, som formade en ovanligt bred koalition för demokratisering och jämlikhet här. Sverige hade under sent 1800-tal ett för Västeuropa unikt exkluderande politiskt system. Att så stora delar av befolkningen inte fick vara med och bestämma – till riksdagens andra kammare saknade alla kvinnor och fyra femtedelar av männen rösträtt

– gjorde att en särskilt bred allians för demokrati uppstod här. I folkrörelsernas demokratiseringsprojekt och i den liberal-socialdemokratiska alliansen uppstod en reformistisk energi som kom att präglade Sveriges 1900-tal. Det krävdes rejäla sociala, politiska och ekonomiska omvandlingar för att komma ur det sena 1800-talets ojämlikhet, och sättet på vilket Sverige runt 1900 bröt upp från den gamla regimen stärkte koalitionen för jämlikhetsorienterad reformism i just detta land.

Att förstå att den svenska jämlikheten var en politisk konstruktion, inte ett kulturellt drag, en evig nationell särart, sätter svensk historia i ett nytt ljus, och kan förhoppningsvis också bidra till en ökad förståelse av och diskussion om ojämlikhetens bestämningsfaktorer. Utifrån detta så hoppas jag att denna historiska studie också kan bidra till diskussionen om hur vårt samhälle är idag, och hur vi vill ha det.

UNDER 1900-TALET blev Sverige världens jämlikaste land. Inkomstfördelningen var jämn, klassresorna många och det politiska deltagandet stort och relativt jämnt fördelat i befolkningen. Sverige var ett föregångsland som debatterades över hela världen som en förebild eller ett skräckexempel. Men hur kom det sig att just Sverige blev så jämlikt?

Akademiker, debattörer och politiker över hela den politiska skalan har velat se den svenska jämlikheten som ett nationellt särdrag med djupa rötter i det gamla bondesamhället. Men så hände något. När Sverige nu i rasande fart sedan 1980-talet går mot ökad ojämlikhet och halkar efter jämförbara länder kan det vara dags att fråga sig: Stämmer den här bilden?

I *Världens jämlikaste land?* ger ekonomi-historikern Erik Bengtsson en annan bild av Sveriges utveckling sedan 1700-talet och landets ekonomiska, sociala och politiska särdrag. Fram träder ett ovanligt ojämlikt land där överheten längre än i jämförbara länder stod emot folkets krav på förändring. 1900-talets jämlikhet och stora uppslutning bakom välfärdsstaten skapades istället av en bred koalition mellan de folkrörelser som växte fram från 1870-talet och framåt i opposition till ojämlikhetens konservativa försvarare. Samhället de skapade var någonting nytt och ett tydligt brott med det gamla Sverige.

ARKIV

ISBN: 978-91-7924-337-1

9 789179 243371